

Murai András

Magyar filmtörténet kezdőknek és haladóknak Gelencsér Gábor *Magyar film 1.0* című könyvéről

Minek a története a (magyar) film története? Lényegében minden filmtörténettel foglalkozó szerző erre a kérdésre keresi a választ, amelyet azért nem egyszerű megadni, mert a történeti folyamatok vizsgálata során a konkrét műveken túl – de azoktól elválaszthatatlanul – komplex jelenséggel találjuk szembe magunkat. A filmalkotások kontextusát jelentő hatáselemek között vannak a gyártási körülmények, a technikai feltételek, a cenzúra, a szerzők, a sztárok, a műfajok és a stílusirányzatok, a gazdasági lehetőségek, a politikai hatások – mindebből kell azokat kiemelni, amelyek nem csupán áttekinteni és rendszerezni segítik 120 év filmfolyamát, hanem hozzájárulnak a művek keletkezésének megértéséhez is. A *Magyar film 1.0* című könyv ebben az alapvető kérdésben kifejezetten erős: konzekvensen érvényesítve szempontrendszerét helyezi el a környezeti hatások hálójában a műveket, miközben bemutatja a filmtörténeti hagyomány jelentőségét, a korszakok és rendezői nemzedékek közötti dinamikát, a váltásokat és a kapcsolódásokat. A szerző, Gelencsér Gábor a magyar film kitűnő szakértője, több hazai rendező portréját és filmtörténeti korszakot bemutató könyv után¹ olyan munkával jelentkezett, amely egységes szerkezetbe foglalja a magyar játékfilmek több mint egy évszázados történetét. Írása attól válik egyetlen nagy gondolati ívvé és így nemzeti filmtörténetünk elbeszélésének koherens szövegévé, hogy mindvégig következetesen két alapvető szempont köré szervezi a korszakok elemzését: az egyik a politikai töréspontok, vagy máskor a „lágyabb” társadalmi változások és a filmek kapcsolata, a másik a szerzői és műfaji (szórakoztató) filmek változó viszonya.

Kevesen vállalkoztak eddig arra, hogy a hazai film történetéről átfogó szakkönyvet írjanak. Amíg az egyes alkotókról, korszakokról, műfajokról és intézményekről született könyvek és tanulmányok szinte az egész magyar film történetét lefedik, addig a társadalmi-politikai környezet filmekre gyakorolt hatásának teljes folyamatát bemutató vizsgálatra rendkívül kevés a példa. Az egyik korai munka Nemeskürty Istváné, aki *A magyar film történetében* (1956) – a megírás időpontjából adódóan – az új hullám kezdetéig tudta a filmeket és korszakokat sorra venni. A 2000-es évektől több kezdeményezés is találunk a hazai filmtörténet áttekintésére, ezek közül a teljességre törekvés igényével kiemelkedik a Balogh–Gyürey–Honffy szerzőhármás *A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig* című, 2004-ben megjelent nagy ívű, elsősorban oktatási célra készült áttekintése, amely megáll a Kádár-rendszer végénél, és nem foglalkozik a rendszerváltozás filmes hatásával. Gelencsér Gábor kötete több szempontból is újdonságot jelent a korábbi írásokhoz képest. Egyrészt az eddigi legátfogóbb magyar filmtörténeti munka, hiszen az első, 1896-os filmvetítéstől a 2015-ös *Saul fiáig* tárgyalja a hazai játékfilmek alakulását.² A könyv műfaja is szokatlan a magyar filmtörténeti szakkönyvek sorában: a kézikönyv és az esszé sajátos ötvöze, ami egyszerre tényekben gazdaggá és élvezetes olvasmányá teszi a szöveget.

Ki kell térnünk arra kérdésre, kinek íródott a könyv, ki a mintaolvasó. A Holnap Kiadó sorozatából következően – a zeneit, az irodalmi és a művészettörténeti követte a filmtörténeti áttekintés – elsősorban a fiatalok, erre utal a címben szereplő, az internetes generációra kacsintó „1.0”, valamint a szöveg időnként túlságosan iskolás megfogalmazása is. Igaz ugyan, hogy a fiatal generáció tagjainak, akiknek a rendszerváltozás előtti időszak már történelem, a politikai eseményeket, jelenségeket úgy kell megmagyarázni, mint egy tankönyvben, ez azonban zavarhatja az idősebb

1 Gelencsér Gábor néhány korábbi, a magyar filmtörténetírásban meghatározó műve: *A Titanic zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében* (2002), *Káoszkerítő. Gothár Péter filmjei* (2006), *Az eredendő máshol. Magyar filmes szövegek* (2014), *Forgatott könyvek. A magyar film és az irodalom kapcsolata 1945 és 1995 között* (2016), *Váratlan perspektívák. Jeles András filmjei* (2016).

2 Ugyanakkor nem teljes abban az értelemben, hogy a szerző vállaltan a játékfilmekkel foglalkozik, s csak azoknál a korszakoknál tér ki részletesebben a dokumentum- és a kísérleti filmekre, amelyeknél különösen meghatározó a szerepük (például az 1970-es években a budapesti iskolánál vagy a rendszerváltozást közvetlenül megelőző időszak történelmi dokumentumfilmjeinél).

generációhoz tartozó tapasztaltabb olvasókat. Mindenesetre az egységes stílusú és szellemiségű szöveg érthetően mutat be összetett politikai és művészeti jelenségeket, miközben Gelencsér használja a filmes szakkifejezéseket, és mindenütt, ahol szükséges, fogalommagyarázatot ad (példa erre az Aczél nevéhez köthető 3 T, vagy mit jelent a posztmodern, mi a *cinéma vérité*, mi jellemzi az új hullámos stílusirányzatokat). Mindezt a *Magyar film 1.0* ajánlható a filmtörténetben kevésbé járatos, de a téma iránt komolyan érdeklődő igényes laikusoknak. A könyv azonban azoknak a „haladóknak” is újdonsággal szolgálhat, akiknek már van filmélményük a magyar filmkultúra különböző korszakaiból, és szeretnék az összefüggéseket is meglátni. A szöveg ugyanis nem elsősorban lexikális tudást kíván adni, miközben rendkívül informatív, hiszen minden fejezetében gyártás- és stílustörténettel, politikai mechanizmusokkal és szerzői életművek bemutatásával is foglalkozik. A monográfia erénye azonban nem önmagában a teljes filmtörténeti időintervallum lefedése vagy több szempontú megközelítése, hanem az a gondolati egység, amely ezt a hosszú és számtalan szerzőt és filmet tartalmazó időszakot egységes rendszerbe képes fogni.

Ezt a rendszerezést segíti a filmtörténeti korszakolás, amely a könyv – a politikai hatások és a népszerű film–szerzői film viszonyának következetes alkalmazása mellett – másik hangsúlyos kérdése. A filmtörténetírás legtöbbször (bár nem szükségszerűen) kronologikus. Alapvetően Gelencsér is az egyenes vonalú elbeszélés elvét követi, csak ritkán utal előre, az adott korszakból kitekintve. Ezek az előremutató jelzések viszont hozzájárulnak a már említett egységes szellemiség megteremtéséhez (például az 1960-as évek „így jöttem”-tematikájánál a *VAN valami furcsa és megmagyarázhatatlan* című 2014-es rendezést említi, érzékeltetve bizonyos filmtörténeti hagyományok továbbélését). A magyar film történetét kifejezetten a politikai változások darabolják Gelencsér álláspontja szerint. A II. világháborút tekinti a legfontosabb határvonalnak, az azt követő évtizedeket pedig különösen árnyaltan kezeli, a szélsőségesebb és a kevésbé radikális politikai-társadalmi változásokat a filmgyártással összefüggésbe hozva több rövidebb korszakot állít fel. Meggyőzően érvel a politikai mozgások által keletkezett korszakhatárok és a filmes stílusok összefüggése mellett.

Nézzünk röviden erre három példát: azokat a korszakokat, amelyekre kevesebb figyelmet fordítottak eddig az összefoglaló filmtörténeti munkák, s amelyek szerintem a legtöbb újdonságot hozzák a könyvben. Az 1954 és 1962 közötti, az új hullám előzményének tartott éveket „a magyar film névtelen korszakának” nevezi a szerző, kiemelve, hogy érdekes módon 1956 nem korszakhatár, viszont 1953 és 1962 igen: mindkettő enyhülést hoz a politikai rendszerben. Huszonöt oldalt kap a könyvben ez a fejezet, csak tízzel kevesebbet, mint a sokszor tárgyalt és a szerzői filmek tekintetében legsikeresebbnek tartott magyar új hullám időszaka. Ebben a részben tartalmaz gondolatmenet mutatja be a stílus és a műfaj termékeny kapcsolatának lehetőségét, amit a neorealista stílusirányzatot követő korszakban készült filmek példáznak. Gelencsér könyvében hangsúlyos egy másik, az 1969 és 1973 közötti rövid időszak is, amelyet a ’68 utáni értelmiségi kiábrándulás és a reformok leállítása fog közre, s határozza meg a magyar filmek egy részének tematikáját és stílusát. Izgalmas a rendszerváltozás elnyújtott, 1999-ig datált időintervallumának kérdése is, amely korszakhatárt a szerző az új stílust képviselő filmrendező nemzedék késői, ezredfordulós megjelenésével indokol.

A *Magyar film 1.0* a periódusok és határok hangsúlyos kiemelésével (a könyv fejezeteit is ezek alkotják) legalább annyira hozzájárul a filmtörténeti kánon alakításához, mint a felsorolt és kiemelt filmekkel és alkotókkal. Minden filmtörténeti munka – akarva vagy akaratlanul, de feltehetően többnyire előre megfontolt szándékkal – részt vesz a kánonképzésben. Nincs ez másképp Gelencsér Gábor könyvével sem. Többnyire megerősíti azon filmek és rendezők listáját, amelyek eddig is mértékként szolgáltak a hazai mozgókép vizsgálatához és megítéléséhez, ugyanakkor néhány alkotót nagyobb szerephez juttat, mint az eddigi átfogó munkák (például Magyar Dezső vagy Dárday István munkái). Még egy megjegyzés a kánonállításhoz: a könyvben a népszerű mozifilmek éppen olyan hangsúllyal szerepelnek, mint a szerzői filmek. E kettő megfelelő aránya – hangsúlyozza több helyen a szerző – teszi egy nemzet filmkultúráját teljessé, ami a magyar film történetében sajnos ritkán jött létre.

A kihívás egy 120 évet felölelő, a név- és a filmmutatókat és az ajánlott irodalmi forrásokat leszámítva 250 oldalas, minden fontos elemet magában foglaló könyv esetében a sűrítésben és a leegyszerűsítésben van: semmi ne maradjon ki, ami a kánon és a szerző szerint kihagyhatatlan, és a szöveg közérthetően mutasson be összetett folyamatokat. Gelencsér Gábor munkája kiválóan megfelel ezeknek az igényeknek, kifejezetten gördülékeny a nyelvezete, a szöveg jól tagolt, a színes fejlecek segítik az eligazodást, ráadásul jó minőségű képanyag teszi élvezetessé az olvasást. *Magyar film 1.0* igényes intellektuális utazás a magyar filmtörténetben. (Gelencsér Gábor: *Magyar film 1.0. Holnap Kiadó, Budapest, 2017, 270 oldal, 3500 forint*)

Irodalom

Balogh Gyöngyi, Gyürey Vera & Honffy Pál (2004): *A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig*. Budapest: Műszaki.

Gelencsér Gábor (2002): *A Titanic zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében*. Budapest: Osiris.

Gelencsér Gábor (2006): *Káoszkeringő. Gothár Péter filmjei*. Budapest: Novella.

Gelencsér Gábor (2014): *Az eredendő máshol. Magyar filmes szövegek*. Budapest: Gondolat.

Gelencsér Gábor (2016): *Forgatott könyvek. A magyar film és az irodalom kapcsolata 1945 és 1995 között*. Budapest: Kosztolányi Dezső Kávéház Kulturális Alapítvány

Gelencsér Gábor (2016): *Váratlan perspektívák. Jeles András filmjei*. Budapest: Kijárat.

Nemeskürty István (1965): *A magyar film története 1912–1963*. Budapest: Gondolat.

Murai András (1966), docens, a Budapesti Metropolitan Egyetem Kommunikációtudományi Intézetének vezetője.

Email: amurai@metropolitan.hu